

Agata Piasecka
Ija Tulina-Blumental

**POLSKO-
-UKRAIŃSKI**
SŁOWNIK
FRAZEOLOGICZNY

 WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

**POLSKO-
-UKRAIŃSKI**

SŁOWNIK

FRAZEOLOGICZNY

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Agata Piasecka
Ija Tulina-Blumental

**POLSKO-
-UKRAIŃSKI**
SŁOWNIK
FRAZEOLOGICZNY

 WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Łódź 2016

Agata Piasecka, Ija Tulina-Blumental – Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny
Instytut Ruscystki, Zakład Językoznawstwa, 90-236 Łódź, ul. Pomorska 171/173

RECENZENT
Adam Fałowski

REDAKTOR INICJUJĄCY
Urszula Dzieciatkowska

REDAKTOR WYDAWNICTWA UŁ
Bogusława Kwiatkowska

REDAKCJA JĘZYKOWA
Maria Horkavtschuk

SKŁAD KOMPUTEROWY
Munda – Maciej Torz

PROJEKT OKŁADKI
Katarzyna Turkowska

Grafika wykorzystana na okładce: © Depositphotos.com/RedKoala; svetik

© Copyright by Authors, Łódź 2016

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2016

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.07400.16.0.K

Ark. wyd. 8,7; ark. druk. 11,5

ISBN 978-83-8088-256-0
e-ISBN 978-83-8088-257-7

SPIS TREŚCI

PRZEDMOWA	7
ПЕРЕДНЄ СЛОВО	9
CEL, STRUKTURA I TREŚĆ POLSKO-UKRAIŃSKIEGO SŁOWNIKA FRAZEOL- GICZNEGO	11
МЕТА, СТРУКТУРА ТА ЗМІСТ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА	29
POLSKO-UKRAIŃSKI SŁOWNIK FRAZEOLÓGICZNY	47
INDEKS POLSKICH FRAZEOLÓGIZMÓW	141
INDEKS UKRAIŃSKICH FRAZEOLÓGIZMÓW	163
ŹRÓDŁA LEKSYKOGRAFICZNE	191

PRZEDMOWA

Mamy przyjemność oddać w Państwa ręce *Polsko-ukraiński słownik frazeologiczny*.

Niniejszy leksykon zapełnia brakującą lukę wśród pozycji konfrontujących frazeologię języków słowiańskich. Jego Autorki mają nadzieję, iż będzie on wykorzystywany przez tłumaczy, dziennikarzy, studentów, a także miłośników języka i kultury ukraińskiej w Polsce oraz języka i kultury polskiej na Ukrainie.

Opracowanie ma zapobiegać kalkowaniu „słowo po słowie” z języka polskiego na ukraiński i odwrotnie. Może ono stanowić także punkt odniesienia dla prac naukowych o charakterze porównawczym, na przykład podczas modelowania językowych obrazów świata czy analizy unikalnych elementów leksykalnych charakterystycznych dla siatek pojęciowych leksykonów polskiego i ukraińskiego. Zgromadzony materiał frazeologiczny można będzie wykorzystać podczas studiów semantycznych, stylistycznych, strukturalnych czy pragmatycznych w zakresie obydwu języków słowiańskich.

W perspektywie dalszych badań Auterek jest stworzenie słownika, który zawierałby polski i ukraiński materiał ilustracyjny. Jego źródłem byłyby współczesna literatura i publicystyka oraz język środków masowego przekazu.

Życzymy przyjemnej podróży w świat polsko-ukraińskiej frazeologii.

Autorki będą wdzięczne za wszelkie uwagi i refleksje dotyczące niniejszego leksykonu.

Naszym Rodzicom

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

З радістю віддаємо до рук читачів *Польсько-український фразеологічний словник*.

Словник має заповнити вільне місце серед лексикографічних праць, які конфронтують фразеологію цих слов'янських мов. Автори сподіваються, що словник буде використовуватися перекладачами, журналістами, студентами, учнями, а також любителями української мови і культури в Польщі та польської мови і культури в Україні.

Словник має запобігати калькуванню з польської мови на українську. Може бути також джерелом для наукових досліджень, пов'язаних з моделюванням мовної картини світу або аналізом унікальних лексичних елементів, характерних для понятійних сіток польського та українського лексикону. Зібраний матеріал можна використати під час синтаксичних, стилістичних, структуральних та прагматичних розвідок в обидвох слов'янських мовах.

Перспективою досліджень авторів є створення словника, що містив би польський та український ілюстративний матеріал, джерелом якого буде сучасна література та публіцистика, а також мова засобів масової інформації.

Бажаємо корисної подорожі у світ польсько-української фразеології.

Автори будуть вдячні за всі зауваження та доповнення.

Нашим батькам

CEL, STRUKTURA I TREŚĆ POLSKO-UKRAIŃSKIEGO SŁOWNIKA FRAZEOLOGICZNEGO

Celem niniejszego *Słownika*¹ było wyekscerpowanie z dostępnych źródeł leksykograficznych polskich frazeologizmów i korelacja ich z odpowiednikami ukraińskimi. Opracowanie zawiera jednostki aktywne w obydwu językach, niemające charakteru przestarzałego. Autorki postanowiły umieścić w *Słowniku* tylko takie związki, które są tożsame pod względem znaczenia. Pewne różnice w aspekcie ekwiwalencji semantycznej dotyczą jedynie kwestii wieloznaczności. Zdarza się bowiem, iż jednostce posiadającej jedno znaczenie w języku polskim odpowiada ukraińska jednostka wieloznaczna (i odwrotnie). Bezwzględną koniecznością była natomiast pełna korelacja semantyczna na poziomie przynajmniej jednego ze znaczeń.

Na dzień dzisiejszy brak prac leksykograficznych, które konfrontowałyby współczesną frazeologię języków polskiego i ukraińskiego. Istnieją słowniki frazeologiczne opisujące różne obszary słowiańskie, na przykład rosyjski i polski (*Słownik frazeologiczny rosyjsko-polski, Wielki słownik frazeologiczny polsko-rosyjski i rosyjsko-polski*) (Karolak 1998; Lukszyn 1998), rosyjski i ukraiński (*Російсько-український словник сталих виразів*) (Вирган, Пилинська 2000), (*Українсько-російський і російсько-український тлумачний фразеологічний словник*) (Олійник, Сидоренко 1991), czeski i polski (*Wielki czesko-polski słownik frazeologiczny, Słownik frazeologiczny czesko-polski*)

¹ *Polsko-Ukraiński słownik frazeologiczny* w pracy będzie określany jako *Słownik*.

(Orłoś 2010; Pietrak-Meiser 1993), białoruski i polski (*Słownik frazeologiczny białorusko-polski*) (Aksamitow, Czurak 2000).

PODSTAWA ŹRÓDŁOWA

Słownik zawiera około 1200 par jednostek frazeologicznych. Przy ich opracowywaniu odwoływano się do materiału zawartego w następujących leksykonach: *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami* (Kłosińska, Sobol, Stankiewicz 2005), *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego* (Müldner-Nieckowski 2003), *Popularny słownik frazeologiczny* (Głowińska 2001), *Wielki słownik rosyjsko-polski* (Mirowicz, Dulewicz, Grek-Pabis, Maryniakowa 2008), *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny* (Zgółkowa 1994–2005), *Słownik porównań* (Bańko 2004), *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich* (Krzyżanowski 1969–1972), a także *Фразеологічний словник української мови* (Білоноженко, Винник 1999), *Фразеологічний словник української мови* (Ужченко, Ужченко 1998), *Словник фразеологічних синонімів* (Коломієць, Регушевський 1988), *Українські приказки, прислів'я і таке інше* (Номис вид. 2003), *Великий тлумачний словник сучасної української мови* (Бусел 2001).

DEFINICJE

Definicje frazeologizmów zostały zaczerpnięte ze współcześnie dostępnych źródeł leksykograficznych, które w jasny i jednoznaczny sposób objaśniają znaczenia współczesnych frazeologizmów. Autorki intuicyjnie wносиły niezbędne poprawki, uściślenia i rozszerzenia tam, gdzie było to konieczne. Niekiedy tworzyli opisy znaczeń samodzielnie, szczególnie w przypadku przysłów. Całkowicie nowatorską i najbardziej trudną pracą była korelacja frazeologizmów polskich

z ukraińskimi na poziomie jednego znaczenia. Dotychczas istniejące słowniki frazeologiczne posiłkują się tłumaczeniem z wykorzystaniem niefrazeologizmów. Zasadą niniejszego *Słownika* było wykorzystanie po jednej i drugiej stronie tylko frazeologizmów. Autorki tracą świadomie możliwość ukazania całego diapazonu znaczeniowego frazeologizmów, zyskując za to możliwość prezentacji bogactwa i różnorodności utrwalonych związków językowych i tekstowych, ich obecności w siatkach pojęciowych obydwu języków, choć często przy wykorzystaniu odmiennego obrazowania i budowy leksykalnej. Dzięki temu *Słownik* może działać w dwie strony: polsko-ukraińską i ukraińsko-polską.

PRZEDMIOT OPISU I JEGO CHARAKTERYSTYKA

Autorki *Słownika* włączyły do jego korpusu zarówno klasyczne idiomy, stanowiące jądro całego zbioru jednostek frazeologicznych w każdym języku, jak i przysłowia, porzekadła oraz słowa skrzydlate. Rozwiązanie takie było podyktowane chęcią zaprezentowania bogactwa i różnorodności aktualizujących się w obydwu językach podstaw obrazowych. O doborze frazeologizmów decydowała obrazowość, swoista dynamika formy wewnętrznej. Stanowi ona bowiem o atrakcyjności związków frazeologicznych. Bardzo często podstawy obrazowe w konfrontowanych językach słowiańskich są całkowicie niepodobne do siebie albo przynajmniej częściowo różnią się od siebie. Stanowi to szczególnie ciekawy aspekt badań.

Frazeologię można rozumieć w wąskim i szerokim znaczeniu. Zwolennicy wąskiego pojmowania frazeologii włączają do jej korpusu wyłącznie idiomy. Szerokie pojmowanie frazeologii pozwala pod pojęciem frazeologizmu rozumieć wszystkie odtwarzalne jednostki, cechujące się stabilnym charakterem związków semantyczno-składniowych zachodzących między ich komponentami. Takie rozwiązanie pozwala włączyć Autorkom *Słownika* w jego skład jednostki, które łączy cecha odtwarzalności, funkcjonowania w języku w stałej, praktycznie niezmiennej i gotowej postaci.

Nawiązując do tego, co zostało zasygnalizowane, do korpusu *Słownika* wejda idiomy o różnym charakterze, tj. takie, które całkowicie różnią się składem leksykalnym oraz takie, które charakteryzują się podobnym składem leksykalnym. W odróżnieniu od przysłów stanowią one część zdania i odpowiadają niektórym częściom mowy (rzeczownikom, czasownikom, przysłówkom, liczebnikom i wykrzyknikom).

Przykłady idiomów o podobnym składzie leksykalnym:

Kto nie w ciemni bity – Не в тім’я битий хто;
Szukać wczorajszego dnia – Шукати вчорашнього дня;
Nie mieć wszystkich w domu – Не мати усіх дома;
Grać pierwsze skrzypce – Першу скрипку грати;
Kupować kota w worku – Купувати kota в мішку.

Przykłady idiomów o różnym składzie komponentalnym:

Gryźć kamienie – Класти зуби на полицю;
Mieć pieniędzy jak lodu – Мати грошей як сміття;
Mucha nie siada – Комар носа не підточить;
Pluć sobie w brodę – Кусати <собі> лікті;
Wiercić komu dziurę w brzuchu – Душу виймати з кого.

Znaczną część korpusu *Słownika* stanowią krótkie, stałe i często rytmicznie zorganizowane maksymy o charakterze moralizatorskim, czyli przysłowia. Wyrażają one sąd o rzeczywistości. Pod względem gramatycznym stanowią zakończone zdanie.

Przykłady przysłów o podobnym składzie komponentalnym:

Nie miała baba kłopotu, kupiła sobie prosię – Не мала баба клопоту – купила поросся;
Nie czyń drugiemu, co tobie niemiło – Не роби нікому того, що тобі не мило;
Gdzie diabeł nie może, tam babę pośle – Де чорт не зможе, туди бабу пошле;

Nie taki diabeł straszny, jak go malują – Не такий чорт страшний, як його малюють;
Jedna jaskółka nie czyni wiosny – Одна ластівка весни не робить;
Niedaleko pada jabłko od jabłoni – Яблуко від яблуні недалеко падає.

Przykłady przysłów o różnym składzie komponentalnym:

Gdzie kucharek sześć, tam nie ma co jeść – Де багато няньок, там дитя каліка;
Szkoda czasu i atlasu – Для такої забави шкода й світла світити;
Czekaj tatka latka <aż kobyłę wilki (wilcy) zjedzą> – Ждали, ждали, та й жданки розгубили;
Jak Kuba Bogu, tak Bóg Kubie – Як гукаєш, так і відгукується;
Nieszczęścia chodzą po ludziach – Усяка людина своє лихо має.

Charakterystyczną częścią korpusu są także stałe porównania różnego charakteru, podobnie jak idiomy. Dla przykładu:

porównania pełniące rolę przymiotników:

Głupi jak but <z lewej nogi>; głupi jak noga stołowa (jak stołowe nogi) – Дурний як <сосновий> пень (як довбня, як колода, як кіл у плоті);
Biedny jak mysz kościelna – Бідний як церковна миша;
Zdrowy jak byk (koń, ryba, rydz) – Здоровий як бик (бугай, кінь, риба);
Pijany jak bela (jak świnia, w trupa) – П'яний, як ніч (як чіп, як квач, як хлющ, як хлюща, як дим).

porównania pełniące rolę czasowników:

Znać kogo, co jak <swoje> pięć palców – Знати кого, що як свої п'ять пальців; знати кого, що як свою долоню;

Wyglądać jak zmokła kura – Виглядати, як (наче, ніби) мокра курка;

Bawić się jak kot z myszką (myszą) – Гратися, як кіт <з> мишею;

Patrzeć jak sroka w gnatach (w kość) – Дивитися, як сорока на <голу> кістку.

porównania pełniące rolę przysłówków:

Jak rak świśnie a ryba piśnie – Як (коли, доки, поки) рак свисне; як бабак свисне; як п'явка крикне;

Jak groch (grochem) o ścianę – Як (мов, ніби) об стіну (об стінку) горохом;

Jak na dłoni – Як (мов, ніби) на долоні.

Autorki *Słownika* wyodrębniły także specyficzną z genetycznego punktu widzenia grupę słów skrzydlatych. Jednostki te pod względem budowy mają charakter zarówno typowych wyrażań frazeologicznych, jak i pełnych, zakończonych zdań. Wyróżnia je swoista świeżość i specyficzność przekazywanych myśli. Osobliwość słów skrzydlatych polega na ich indywidualnej przynależności do poszczególnego języka. Autorkom udało się zebrać pewną grupę słów skrzydlatych o charakterze międzynarodowym. Dzięki swojej powszechnej użyteczności i odniesieniu do prostych sytuacji bez nawiązywania do mądrości życiowej czy filozofii narodu, funkcjonują one w wielu językach, służąc do zwięzłego wyrażania myśli. W *Słowniku* znajdują się myśli pochodzące z Biblii, Mitologii greckiej, dzieł literackich, rozpraw filozoficznych czy bajek. Mimo pełnej świadomości, że część badaczy nie zalicza słów skrzydlatych do frazeologii, Autorki *Słownika*, kierowane zasadą odtwarzalności, postanowiły włączyć je do niniejszego leksykonu.

Przykłady słów skrzydlatych wraz z ich genezą:

Męki Tantara – Танталові муки (z Mitologii greckiej);

Nie samym chlebem człowiek żyje – Не хлібом єдиним (z Biblii);

Cel uświęca środki – **Мета виправдовує способи** (myśl pojawiająca się w dziełach N. Machiavellego, H. Busenbauma, B. Pascala);

Burza w szklance wody – **Буря в склянці води** (myśl K. L. Monteskiusza);

Kropla draży skalę – **Вода і камінь довбає** (z dzieł Owidiusza);

Wiele hałasu o nic – **Багато галасу знічев'я** (tytuł sztuki W. Szekspira);

Murzyn zrobił swoje, Murzyn może odejść – **Мавр зробив своє діло, мавр може йти <собі>** (słowa pochodzące z jednego z dramatów F. Schillera);

Brzydkie kaczątko – **Гидке каченя** (tytuł baśni H. Ch. Andersena).

CHARAKTERYSTYKA ARTYKUŁU HASŁOWEGO

Pod pojęciem członu konstytutywnego rozumie się komponent mający decydujący wpływ na znaczenie całego związku frazeologicznego. Frazeologizmy podawane są tylko raz pod tym właśnie członem. Hasła w *Słowniku* ułożone zostały w układzie alfabetycznym, na początku klasyczne idiomy lub stałe porównania, następnie przysłowia (z kwalifikatorem *przysł.* – w języku polskim i *присл.* w języku ukraińskim), a na końcu słowa skrzydlate (zaopatrzone kwalifikatorem *skrzydl.* w języku polskim i *крил.* w języku ukraińskim).

Na przykład:

Pies

<Jak> pies ogrodnika «o kimś, kto nie pozwala nikomu z czegoś korzystać, mimo że sam tego nie używa lub nie będzie miał z tego pożytku» – **<Як> собака (пес) на сні.**

Ni pies, ni wydra <coś na kształt świdra> «o czymś nieokreślonym, nie wiadomo jakim» – **Ні риба ні м'ясо.**

Potrzebny jak psu piąta noga «zupełnie niepotrzebny» – Потрібний як псові п'ята нога.

Psu na budę «o czymś, co nie jest nic warte, nie przyda się, nie zda się na nic» – Собаці (псові, псу, кобили) під хвіст.

Tu jest pies pogrzebany «tu tkwi sedno sprawy, w tym tkwi problem» – <Ось> де <в чому (тут)> собака заритий.

Wierny jak pies «bezgranicznie oddany, przywiązany, lojalny» – Як (мов, немов) вірний собака.

Wieszać psy na kim «obmawiać, oczerniać, szkalować kogoś» – Вішати <всіх> собак на кого.

Zejść na psy «o stanie czegoś: pogorszyć się, podupaść» – Зійти (перевестися) на пси.

przysł. **Nie dla psa kielbasa <nie dla kota sadło>** «ktoś na coś nie zasługuje» – *присл.* Не для пса ковбаса, не для кицьки сало.

przysł. **Nie złapie pies zająca jak za dwoma goni** «próby jednoczesnego załatwienia kilku spraw jednocześnie zawsze zawodzą» – *присл.* За двома зайцями поженешся – жодного не впіймаєш.

przysł. **Pies sam kości nie ogryzie i drugiemu nie da** «o kimś, kto sam z czegoś nie skorzysta i innym też nie pozwoli» – *присл.* I сам не гам, i другому не дам.

Koń

Koń by się uśmieł «o czymś nieudanym, absurdalnym, bezsensownym» – Їй кінь би <з того> сміявся.

Znać się jak lyse konie «znać się bardzo dobrze» – Знатися як лисі коні.

przysł. **Konia kuja, a żaba nogę podstawia** «o kimś, kto stwarza pozory, że uczestniczy w ważnej pracy wykonywanej przez kogoś innego» – *присл.* Коваль коня кує, а жаба й собі ногу дає (наставляє); куди кінь з копитом, туди й жаба з хвостом.

przysł. **Koń ma cztery nogi i też się potknie** «nie ma ludzi nieomylnych, każdy może zrobić coś źle» – *присл.* Кінь на чотирьох та й то спотикається.

Zasadnicze znaczenie przy tworzeniu artykułu hasłowego miała odmiennosc komponentalna związków frazeologicznych. W większości przypadków hasła po stronie polskiej zawierają jeden frazeologizm. Niekiedy jednak w jednym hasle po stronie polskiej znalazło się kilka jednostek o zbliżonej postaci obrazowej. Wówczas strona polska *Słownika* ma charakter nieco rozbudowany. Na przykład:

Karta

Kłaść (położyć, wyłożyć) karty na stół; odkrywać (odsłaniać, odkryć, odsłonić) karty; grać (zagrać) w odkryte (otwarte) karty – Викладати (викласти) свої карти кому; розкривати (розкрити) свої карти перед *ким, кому*.

Język

Brać (wziąć) *kogo* na języki; ostrzyć na *kim* język; obnosić *kogo* na językach – Мити (перемити) кісточки кому; перемивати (перетирати) на зубах *кого*.

Grosz

Kto jest bez grosza; *kto* nie ma grosza przy duszy; *kto* groszem nie śmierdzi – <Hi, ani> копійки (гроша) нема (немає) за душою у *кого*.

Autorki rozszerzyły pary frazeologizmów o jednostki synonimiczne. Spowodowało to znaczne powiększenie całego korpusu, ale też ukazało bogactwo systemów frazeologicznych, ich rozpiętość semantyczną. W związku z powyższym można pokusić się o stwierdzenie, iż *Słownik* dodatkowo pełni funkcję leksykonu synonimów i zawiera przeszło 1200 par. Po stronie polskiej frazeologizmy tworzą wspólne hasła wówczas, kiedy cechuje je zbieżna obrazowość. Natomiast po stronie ukraińskiej dobrano niekiedy łańcuchy synonimiczne o różnej rozpiętości, obrazowości i budowie strukturalnej. Łączy je tożsamość znaczeniowa.

Na przykład:

Kłąć

Kto klnie w żywy kamień – Лається на всі заставки *кто*; лається, аж гай гуде *кто*.

Król

Za <czasów> króla Świeczka – За царя Гороха <як людей було трохи>; за царя Тимка (Панька) <як земля була тонка>; за царя Хмеля <як людей була жменя>.

Bóg

Jak Kuba Bogu, tak Bóg Kubie – Як гукаєш (гукнеш), так і відгукується (відгукнеться); як стукне, так і грюкне.

Pan

Jaki pan, taki kram – Який пан, такий жупан; який піп, така й парафія (такі й парафіяни); який пастух, така й череда.

W artykule zastosowano dwa rodzaje nawiasów. Pierwszy z nich to tzw. nawias okrągły. Ujmuje się w niego wszelkiego rodzaju warianty, zarówno gramatyczne, jak i leksykalne. Na przykład:

Budować (stawiać) zamki na lodzie (na piasku) – Бувувати повітряні (надхмарні) замки;

Trzymać język za zębami (na wodzy, na uwięzi) – Держати (тримати) язик (язика) за зубами (на прив'язі, на заціпці, на зашморзі);

Wrzucić (wrzucić) kamień (kamyk, kamyczek) do czyjego ogródka – Камінці кидати (закидати, шпурляти, кинути) до чийого городу (у чий город);

Bez kija ani przystap; nie podchodź (nie przystap) bez kija – Без палиці (без бука) і не підступай (ані приступ).

Drugi typ nawiasu to tzw. nawias ostry, w który ujmuje się elementy fakultatywne. Na przykład:

Być komu kamieniem <młyńskim> u szyi – Висіти на шиї у кого;

Kiszki komu marsza grają – Кишки грають <марш> у кого;

Koń by się uśmieł – Й кінь би <з того> сміявся;

Ani na krok – Ні на <один> крок.